

Міністерство освіти і науки України
Криворізький державний педагогічний університет
Факультет української філології
Кафедра української мови

Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри

Матеріали Міжнародної наукової конференції

5–6 листопада 2009 року

Кривий Ріг
«Видавничий дім»
2009

на учебные достижения студентов, уровень их эмоциональной культуры и готовности к профессиональной деятельности.

В заключении можно отметить, что усиление духовно-нравственной и эмоционально-интеллектуальной направленности университетского филологического образования, обновление содержания обучения, гармонизация интеллектуального и эмоционального в его структуре – лишь некоторые возможные направления для дальнейших поисков и решения проблем обеспечения качественного высшего образования, соответствующего мировым стандартам.

Литература

1. Вернадский В. 1911 год в истории русской умственной культуры. Из ежегодника газеты «Речь» на 1912 год / В. Вернадский. – М., 1913.
2. Гревс И. Два педагогических идеала / И. Гревс // Педагогическая мысль. – 1921. – № 1-4.

УДК 811.161.2:372.46

О. А. Павлик

СПЕЦИФІЧНІ ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ ЗАСОБИ ЯК СИСТЕМА ОРІЄНТИРІВ У НАВЧАННІ БЛИЗЬКОСПОРІДНЕНОГО МОВЛЕННЯ

Павлик О. А. Специфічні лексико-граматичні засоби як система орієнтирів у навчанні близькоспорідненого мовлення.

У статті розглядаються особливості розвитку писемного мовлення учнів 4 класу на уроках української мови як другої з урахуванням специфічних для української мови лексико-граматичних засобів.

Ключові слова: специфічні лексико-граматичні засоби, українське писемне мовлення школярів, інтерференція.

Pavlyk O. A. The specific lexical and grammatical means as a system of guiding lines in teaching of close cognate speech.

The article deals with the specifics of pupils' written speech development in the 4th grade at the lessons of the Ukrainian language as a second one based on specific lexical and grammatical means.

Key words: specific lexical and grammatical means, Ukrainian written speech of schoolchildren, interference.

На сучасному етапі соціально-політичного та економічного розвитку України проблема мовленнєвого розвитку є найбільш актуальною, оскільки мовлення – це не тільки засіб спілкування, а й основний фактор процесу пізнання. Через вербалізацію набутий досвід структурується в єдиний смисловий простір. Тому мовлення, насамперед писемне, відіграє вирішальну роль у формуванні особистості дитини. Розвиток писемного мовлення, на думку психологів і психолінгвістів (Л. С. Виготського, М. І. Жинкіна, І. О. Зимньої, О. Р. Лурія, В. Я. Ляудіс, І. П. Негуре, С. Л. Рубінштейна, І. О. Синиці), сприяє переведенню психічних процесів у дітей на вищий рівень функціонування, тому його повноцінне становлення не тільки спричиняє удосконалення всіх інших форм мовлення, а й слугує необхідною умовою успішного розвитку абстрактно-

логічного мислення, самоконтролю, психічного та соціального формування особистості.

Згідно з основними державними документами, що регулюють процес навчання, формування мовленнєвих умінь і навичок, набуття мовної і мовленнєвої компетенції під час засвоєння мовної системи – це головні завдання при вивченні державної мови. Мовна компетенція – широке поняття, що охоплює спектр мовних здібностей, знань, умінь та навичок, які забезпечують успішне здійснення мовленнєвої діяльності. Мовленнєва компетенція виявляється у формуванні вмінь користуватися усною і писемною мовою, багатством її засобів виразності залежно від цілей та завдань висловлювання і сфери суспільного життя.

Писемне мовлення включає декілька рівнів: 1) рівень власного письма, що передбачає графічно й орфографічно грамотну фіксацію власного усного мовлення; 2) рівень писемного мовлення, тобто продукування писемного висловлювання з усіма його властивостями; 3) запис-репродукція (писання), що полягає в записі букв, слів, фраз без комунікативної мети, запис чужого мовлення під диктовку. Перший і третій рівень писемного мовлення у лінгводидактиці пов'язують з навчанням орфографії, другий – з методикою розвитку зв'язного мовлення.

Як свідчить аналіз науково-методичної літератури, проблема розвитку зв'язного мовлення є достатньо дослідженою в навчанні рідної мови. Питання щодо розвитку українського мовлення учнів початкової школи з російською мовою навчання висвітлено в працях науковців Н. О. Воскресенської, Т. Ю. Горбунцової, А. О. Свашенко, В. А. Трунової, О. Н. Хорошковської. Проте проблема формування писемної форми мовлення російськомовних учнів поки що не знайшла достатнього висвітлення в монографічних дослідженнях.

Мета цієї статті полягає в описі специфіки формування писемного мовлення молодших школярів засобами близькоспорідненої мови.

Якщо кінцевою метою вивчення української мови як рідної є формування складних властивостей мовлення, то метою вивчення державної мови є перш за все навчання спілкування цією мовою. Причому стратегія навчання української мови як нерідної повинна враховувати психологічну закономірність засвоєння іншої мови, відкриту Л. С. Виготським.

Як показують спостереження за навчальним процесом, під час вивчення близькоспорідненої мови оволодіння писемною формою мовлення ускладнюється тим, що кожен з учнів відчуває мовленнєві труднощі, спричинені неповноцінним функціонуванням мовленнєвого механізму, лексико-граматичною недорозвиненістю мовлення.

На етапі початкового навчання української мови як другої, стверджує О. Н. Хорошковська, розумове навантаження школярів зростає, оскільки “учневі доводиться одночасно виконувати подвійну роботу – пригадувати,

логічно впорядковувати, відтворювати в уявленні побачене чи пережите і добирати відповідні слова, уживати їх у потрібних граматичних формах” [7, 36], диференціюючи лексико-граматичні засоби російської та української мов. За умов дії суміщеного механізму творення текстів близькоспорідненими мовами учні шкіл з російською мовою навчання текстотворчу діяльність спочатку здійснюють у внутрішньому мовленні в кодах рідної або більш уживаної для них російської мови. Далі на етапі зовнішнього мовлення, як переконують дослідження, вони здійснюють переклад, допускаючи при цьому помилки, зумовлені дією інтерференції. Наразі процес текстотворення російськомовних школярів перетворюється на вправляння в перекладі з рідної мови близькоспорідною. Контрольно-корекційний етап побудови писемного тексту при цьому не відбувається. У результаті створене учнями висловлювання часто не відповідає достатньому рівню.

Як справедливо зазначає М. І. Пентилюк, в умовах навчання другої мови засвоєння лексичного і граматичного мінімумів “не тільки сприяє вивченню відповідних розділів, а й забезпечує засвоєння літературних норм української мови і допомагає дітям правильно конструювати тексти” [6, 4]. Отже, для того щоб оволодіти писемним мовленням, учням необхідно насамперед засвоїти певне коло лексико-граматичного матеріалу. У зв'язку з цим нам видається слушним зауваження В. Дороз про те, що збагачення лексичного запасу школярів потребує систематичного запровадження спеціальних вправ на пояснення значень слів у текстах та активізації словника [3, 17]. Це ж стосується повною мірою і засвоєння граматичного матеріалу.

У методичному посібнику колективу авторів за редакцією Л. З. Шакірової зазначено, що “перехід від однієї мови до іншої не є простим механічним наклеюванням одних «ярликів» на місце інших, а складним психологічним процесом, який вимагає особливої уваги. ... Друга мова при цьому «накладається» на базовий, первинний код мислення рідною мовою” [5, 20-21]. Ось чому під час формування українського писемного мовлення важливо навчати школярів генерувати думки за допомогою засобів близькоспорідненої мови, тобто переходити на код другої мови у внутрішньому мовленні, що є важливим, на нашу думку, за умови попередньої підготовки усного тексту.

Механізми рідного мовлення не функціонують на тому ж рівні, що і мовленнєві механізми засобами другої мови; їх, за твердженням С. Ф. Жуйкова, необхідно коригувати. “Механізми ж сприйняття й створення специфічних конституційних ознак засвоєної мови, переконує психолінгвіст, треба спеціально формувати” [4, 42]. Це твердження, на нашу думку, обґрунтовує доцільність корекційної роботи у процесі розвитку українського писемного мовлення молодших школярів.

Отже, у процесі опанування учнями близькоспорідненого мовлення важливим завданням постає формування диференціації установок усвідомленого текстотворення або автономного механізму синтезування висловлювань українською мовою, що вимагає, на думку О. О. Гулієва, “певного ступеня усвідомлення мовних засобів” [2, 99]. Міжмовна транспозиція створює умови для позитивного переносу знань, умінь і навичок, набутих на уроках першої мови, на український мовний ґрунт. При цьому паралельно постає проблема подолання впливу старого динамічного стереотипу, що проявляється в помилках інтерферуючого характеру на всіх рівнях мовної системи (фонетико-графічному, лексичному, словотвірному, морфологічному, синтаксичному). Оскільки асоціативне гальмування та додаткове психічне навантаження у процесі навчання української мови супроводжують учнів шкіл з російською мовою викладання переважно на репродуктивно-продуктивному рівні, спеціальну увагу треба приділяти засвоєнню школярами специфічних лексико-граматичних засобів близькоспорідненої мови, синтезуванню українських висловлювань.

На думку лінгводидактів (О. Н. Хорошковської, М. І. Пентилюк, О. М. Беляєва та ін.), зміст навчання української мови й мовлення становить «усе, що не збігається» і визначається результатами порівняльного аналізу рідної й української мов, який проводиться на всіх мовних рівнях, насамперед лексико-граматичному [8, 32]. При цьому слід урахувати результати досліджень лінгвістів, що працюють у галузі порівняльної граматики (М. Я. Брицина, М. А. Жовтобрюха, А. В. Майбороди, Г. П. Іжакевича та ін.) [1].

Будь-який процес, як свідчать науковці, має свої закономірності, урахування яких сприяє підвищенню його ефективності. Досліджуючи особливості опанування школярами другої мови й мовлення, лінгводидакти виділяють фактори, від яких залежать темпи та якість процесу навчання. Л. З. Шакірова вказує на такі фактори, як “стан учнів, їхні здібності, попередній досвід, особливості вчителя, методи й засоби навчання”, проте основними, на думку методиста, є: “1) мотивація учнів, 2) повторення засвоєваних дій та 3) підкріплення окремих повторювань якимись значущими для організму стимулами” [5, 27].

Більшість науковців (М. Б. Успенський, О. Н. Хорошковська, А. Є. Супрун, Н. А. Пашковська, В. А. Трунова та інші) надають перевагу фактору міцності знань, сформованих на уроках першої мови. Вони зазначають: чим вищий ступінь засвоєння рідної мови, тим більший позитивний перенос знань з метою оволодіння другою мовою. Крім того, вчені підкреслюють значення оптимального співвідношення в часі між засвоєнням навчального матеріалу на уроках першої та другої мов, урахування специфічних ознак методики навчання близькоспорідненої мови й мовлення.

Виділені фактори О. Н. Хорошковська називає умовами транспозиції, до яких відносить і такі: “уміння усвідомлювати свої дії, здатність до узагальнення свого досвіду, одержаного під час виконання практичних вправ, а також уміння застосовувати його в новій навчальній ситуації, на новому навчальному матеріалі; індивідуально-психологічний фактор, зокрема, такі особливості дитини, як здатність до навчання, гнучкість і самостійність мислення, уміння швидко включатися в роботу)” [7, 71-72]. Окремо О. Н. Хорошковська визначає вимоги до уроку української мови як другої, що забезпечують його ефективність: “створення українського мовленнєвого середовища, установка на українське мовлення, комунікативна спрямованість навчального процесу” [7, 22]. Заслуговують на увагу виділені науковцем умови успішної роботи з розвитку умінь українського мовлення молодших школярів. Це “забезпечення потреби у спілкуванні українською мовою, увага до мовлення дітей з боку вчителя, вправлення у діалогічному й монологічному мовленні” [7, 247]. Отже, суттєво впливає на процес розвитку писемного мовлення молодших школярів в умовах російсько-українського мовного середовища врахування вчителем специфіки навчання української мови як другої, рівень знань та вмінь дітей з першої мови, загальний розвиток школярів, мотиваційне забезпечення та комунікативна спрямованість навчального процесу.

Методична система навчання близькоспорідненої мови й мовлення має бути побудована з урахуванням закономірностей засвоєння нового мовного матеріалу, направлена на подолання причин, що викликають труднощі засвоєння, тобто на попередження і зняття інтерференції. Причому дотепер методистами не вироблено системи вправ на попередження і зняття інтерференції, відсутня і класифікація відповідних методичних прийомів.

Усі вправи на попередження і зняття інтерференції можна класифікувати так:

- 1) вправи на зняття інтерференції на різних рівнях мовної системи;
- 2) вправи на зняття інтерференції в мовленні.

До першої групи вправ належать:

- вправи на спостереження й аналіз відібраних мовних явищ, що викликають найбільші труднощі;
- вправи на тренування (імітативні, на підстановку, питально-відповідні, трансформаційні, вправи за зразком и т. п.);
- вправи на переклад.

До другої групи вправ належать:

- репродуктивні вправи (переказ, переказ з елементами трансформації);
- репродуктивно-продуктивні (зіставлення діалогів, коротких текстів за зразком);

- продуктивні (ситуативні, комунікативні);
- творчі (бесіда, дискусія).

Водночас викладання української мови в сучасних умовах вимагає від учителя зовсім нових, інноваційних підходів як до змістової частини уроку, так і до вибору освітніх технологій, ефективних методів викладання, проведення діагностики рівня володіння українською мовою як нерідною. Це вимагає від учителя вибору ефективних форм роботи з текстами різних типів і стилій мовлення, аудіювання, говоріння. Велике значення має чітка організація словникової роботи на уроці української мови. Серед ефективних прийомів організації словникової роботи на уроці української мови належать:

- переклад з української на рідну мову;
- зворотній переклад;
- побудова асоціативного ряду;
- словесне (графічне) зображення слів;
- проговорювання та інше.

Під час проведення уроків української мови до ефективних технологій можна віднести технології роботи в групах (пари, групи змінного складу та ін.). Технологія навчання в групах дозволяє створити на уроці певні мовленнєві ситуації, залучати до організації роботи в групі учнів, що сприяє формуванню комунікативної компетенції школярів.

Література

1. Брицин М. Я. Порівняльна граматики української і російської мов: [посібн.] / М. Я. Брицин, М. А. Жовтобрюх, А. В. Майборода– К.: Вища школа, 1987. – 264 с.
2. Гулиев А. А. Формирование способов конструирования речевых высказываний при овладении русским языком / А. А. Гулиев // Вопросы психологии. – 1989. – №3. – С. 99-105.
3. Дороз В. Помилки в українському мовленні учнів національних спільнот та шляхи їх подолання / В. Дороз // Українська мова та література. – 2004. – № 38 (390). – С.14-19.
4. Жуйков С.Ф. К проблеме интенсификации обучения русскому языку в национальной школе / С.Ф. Жуйков // Вопросы психологии. – 1988. – №2. – С.37-44.
5. Методика преподавания русского языка в национальной школе: [учебн. пособие для уч. нац. групп пед. училищ] / Л. З. Шакирова, А. Г. Саяхова, К. З. Закирьянов и др.; под ред. Л. З. Шакировой. – Л.: Просвещение, 1990. – 416 с.
6. Пентилюк М. І. Вивчення української мови в школах з російською мовою навчання: [посіб. для вчит.] / М. І. Пентилюк. – К.: Рута, 2000. – 128 с.
7. Хорошковська О. Н. Лінгводидактична система початкового навчання української мови у школах з російською мовою викладання: [монографія] / Ольга Назарівна Хорошковська. – К.: УкрНДПСК, 1999. – 305с.
8. Хорошковська О. Н. Теоретичні основи відбору змісту мовного і мовленнєвого матеріалу у шкільному курсі української мови як державної у школах національних меншин України / О. Н. Хорошковська // Початкова школа. – 2005. – №.7 – С.31-35.